

*Тетяна Анатоліївна Костецька,
старший науковий співробітник
Інституту держави і права
ім. В. М. Корецького НАН України,
кандидат юридичних наук, доцент*

КАТЕГОРІАЛЬНО-ПОНЯТІЙНІ АСПЕКТИ ЧИННОГО ЗАКОНОДАВСТВА УКРАЇНИ У СФЕРІ ІНФОРМАЦІЙНИХ ВІДНОСИН

Законодавство є основним показником ефективності державної політики в будь-якій сфері суспільних відносин, у тому числі й інформаційних.

Так зване інформаційне законодавство України, що розвивається, на сьогодні репрезентується сукупністю конституційно-правових норм, спеціальних нормативно-правових актів, техніко-правових норм (правил, стандартів), положень міжнародних договорів тощо. Спеціалізація цього законодавства, об'єктом і предметом яких є інформація та інформаційна діяльність, визначається тим, що його система складається як з норм публічного, так і приватного права.

Конституція України як основне джерело конституційного права вперше на найвищому юридичному рівні проголосила право кожного на інформацію (ч. 2 ст. 34 Основного Закону), закріпила ряд інформаційних прав, свобод людини і громадянина, встановила їх гарантії. Вперше на конституційному рівні були застосовані, зокрема, такі терміни, як: «інформація», «інформаційна безпека» та інші похідні терміни, що стали вихідними для становлення і розвитку інформаційного законодавства.

Не дивлячись на досить розгалужений правовий масив, цілісність регулювання в інформаційній сфері на сьогодні все ще відсутня, наявні прогалини юридичної регламентації суспільних відносин. Нечіткість, неузгодженість, суперечність норм, що регулюють дану сферу, неоднозначність наукових поглядів щодо того чи іншого правового інституту, їх «різночитання» тощо, а в підсумку – відсутність узгодженого понятійного апарату, як і неналежна увага спеціалістів до вже існуючого понятійно-категоріального апарату, є вагомими проблемами становлення і розвитку законодавства в сфері інформаційних відносин.

У зв'язку з цим в якісно нових умовах сучасного праворозуміння актуальними є не тільки розробка юридичною наукою основоположних понять, категорій та їх відображення в нормативно-правових актах, а й організація проведення наукових досліджень проблеми формування системи понятійного апарату інформаційного права [1, с. 100].

Метою статті, відповідно, є теоретичні підходи до вироблення шляхів формування системи понятійного апарату у сфері нормативно-правового регулювання інформаційних відносин, вдосконалення законодавчої техніки викладення відповідних норм, категорій.

Досліджуючи та осмислюючи проблему, автор звертався до праць таких вчених у галузі вітчизняної та зарубіжної юридичної науки, як І. Бачило, О. Баранов, К. Беляков, В. Брижко, А. Венгеров, В. Лопатін, Р. Калюжний, В. Копилов, Б. Кормич, О. Кохановська, Н. Кушакова, В. Речицький, В. Цимбалюк та ін.

Формування засад державного, в тому числі нормативно-правового регулювання, має здійснюватися на підставі основоположних категорій конституційного права. Відзначаючи підвищення в сучасний період уваги вчених-юристів до дослідження інформаційних аспектів суспільних відносин, слід наголосити, що конституційно-правові проблеми цієї сфери відносин, які могли би стати фундаментальними для всіх галузевих розробок, у сучасній науці конституційного права все ще не отримали комплексного і системного висвітлення.

Виходячи із викладеного розуміння проблеми, а також у світлі поставленого на законодавчому рівні державою завдання створити цілісну систему законодавства, гармонізовану з нормами міжнародного права з питань розвитку інформаційного суспільства Р. III, п. 2 Закону України «Про Основні засади розвитку інформаційного суспільства в Україні на 2007-2015 роки»), та враховуючи перспективи підготовки оновленого тексту Основного Закону України, доцільним є питання про необхідність формування вітчизняної конституційної доктрини у сфері регулювання інформаційних відносин.

Конституція України, втілюючи міжнародно-правові стандарти конституційного статусу людини, комплексно закріплює право кожного на інформацію. Проте, конституційний механізм нормативної регламентації не спрацьовує в достатній мірі, в тому числі і через декларативність формувань визначальних положень щодо права кожного на інформацію, інших встановлених

на конституційному рівні інформаційних прав і свобод людини, насамперед, в частині закріплення гарантій їх реалізації. Як наслідок, ускладнюється реальна пряма дія конституційних норм щодо гарантування інформаційних прав особи, низькою є ефективність правового регулювання відповідної сфери.

Актуальною проблемою доктринального тлумачення в контексті конституційної реформи можна назвати, зокрема: обґрунтування доцільності виокремлення конституційного права на інформацію як самостійного. Закріплення цього права в окремії статті відповідало б існуючій загальній міжнародній тенденції до конституційного встановлення названого права як самостійного, «суверенного» права. Конституція України, як відомо, закріплює це право в ч. 2 ст. 34, ч. 1 даної статті встановлює свободу думки і слова, право на вільне вираження своїх поглядів і переконань, що є проявом вже застарілої міжнародно-правової традиції.

Нагальною є потреба уточнення та доповнення конституційних положень щодо гарантій права на інформацію. Це стосується, наприклад, надання всім учасникам відповідних конституційних відносин державних гарантій рівних прав і можливостей щодо реалізації інформаційних прав і свобод; закріплення прямого обов'язку державних органів, органів місцевого самоврядування, посадових і службових осіб забезпечувати доступ до відкритої інформації, відомостей, що представляють інтерес для громадськості; можливості притягнення за невиконання встановлених конституційних обов'язків до юридичної відповідальності тощо. Подібні приписи є досягненням зарубіжної конституційно-правової доктрини багатьох держав.

Крім того, важливою теоретико-прикладною проблемою є потреба конституційно-правового осмислення ролі держави в інформаційних процесах України, її функціонального призначення, виявлення механізмів здійснення її функцій.

Вдосконалення понятійного апарату законодавства залежить, зокрема, від вироблення загальнонаукових підходів до розуміння категорії «інформація». Як відомо, вперше у вітчизняній практиці поняття інформації на законодавчому рівні було закріплене в ст. 1 Закону України «Про інформацію» від 2 жовтня 1992 р. як документованих або публічно оголошених відомостей про події та явища, що відбуваються у суспільстві, державі та навколишньому середовищі. Таке трактування названої категорії на початковій стадії формування інформаційного законодавства в Україні стало певним віддзеркаленням тодішніх теоретичних уявлень, насамперед в суспільних науках про відповідний феномен. Надалі адекватне, з деякими уточненнями, визначення інформації було встановлене в ч. 1 ст. 200 Цивільного кодексу України від 16 січня 2003 р., а також сприйняте ще низкою нормативно-правових актів.

Відомо, що і до сьогодні визначення поняття інформації є предметом широких дискусій представників різних галузей знань, у тому числі юридичної науки. Не ставлячи за мету всебічний аналіз наявних в спеціальній літературі підходів, оскільки це є предметом окремого дослідження, наведемо показові з них.

Так, ряд науковців дотримується з певними уточненнями підходу щодо визначення інформації через категорію відомостей [1, с. 95; 2, с. 41]. З розвитком національних інформаційних відносин, зарубіжних та вітчизняних наукових досліджень у цій сфері серед окремих науковців, здебільшого приватно-правового напрямку, легальне визначення інформації набуло достатньої критики, суть якої зведена до формули: інформація – це не відомості; зміст законодавчого поняття містить вичерпний перелік об'єктів, відомості про які є інформацією. Обґрунтується підхід тим, що: по-перше, при визначенні поняття «інформація» через категорію відомості акцент робиться на тому, що інформація є продуктом осмислення людиною фактів навколишнього середовища, яке нею сприймається. Отже, з самого поняття, на думку прихильників такого підходу, виключається широкий спектр знань, не пов'язаних з описом навколишнього світу, а тому важко включити до «відомостей» не тільки більшу частину літературних творів, а й нереалізовані на практиці винаходи (об'єкти патентних прав або секрети виробництва) тощо; по-друге, події та явища за волею законодавця повинні «відбуватися»; отже відомості про події чи явища, що відбулися або відбудуться у майбутньому, інформацією не вважаються [3, с. 51-52]. Крім того, в теоретичних роботах існують дві позиції: перша щодо неможливості існування інформації без певного матеріального носія і, друга – інформація не пов'язана з конкретним носієм [4, с. 12].

Зрозуміло, що для правильного розуміння та застосування права в цілому ідеальним є стан, відповідно до якого будь-який термін, що використовується, семантично мав би однозначне розуміння в усіх галузях. Однак, аналізуючи різні підходи до визначення поняття інформації, можна констатувати, що багатозначність та різноаспектність даної категорії не дозволяє, на нашу думку, обмежити його пізнання й осмислення лише одним способом. Така ситуація пояснюється неможливістю досягнення повної відповідності поняття того чи іншого явища, процесу та його сутності. Проте, різноманітність трактувань поняття інформації в юридичному значенні є досить

важливою для розвитку теоретичних засад регулювання інформаційних відносин, однак існуючі підходи потребують певної адаптації щодо названої категорії як об'єкту правовідносин, в яких вона (інформація) має бути конкретизована, певним чином організована та узгоджена.

Нова редакція Закону України «Про інформацію» від 13 січня 2011 р., враховуючи певні недоліки свого попередника, визначає інформацію як будь-які відомості та/або дані, які можуть бути збережені на матеріальних носіях або відображені в електронному вигляді (ст. 1 Закону). Таке розуміння інформації як відомостей здається є коректним та прагматичним.

Водночас необхідно відмітити непослідовність законодавця у використанні понятійного апарату в іншому Законі України від 13 січня 2011 р. «Про доступ до публічної інформації», де публічна інформація визначається через категорію «інформація» (ст. 1). Наведене є досить характерним для визначень окремих видів інформації з обмеженим доступом: конфіденційної (ст. 7), таємної (ст. 8) та службової інформації (ст. 9).

Особливого коментаря заслуговують також інші поняття нового законодавства. Це стосується, зокрема, категорії «засоби масової інформації». До речі, вітчизняні науковці-юристи дослідженню поняття та сутності засобів масової інформації, їх кваліфікуючих юридичних ознак тощо не приділяють значної уваги.

Закон України «Про інформацію» від 2 жовтня 1992 р. не містив визначення поняття засобів масової інформації на рівні дефініції, виділялися лише їх види – друковані та аудіовізуальні ЗМІ (ст. 20 Закону). Законодавством України про засоби масової інформації та науковими дослідженнями представлено різноманітні підходи щодо поняття засобів масової інформації. Так, відповідне поняття пов'язують: 1) із організаційною формою (матеріальним носієм) розповсюдження масової інформації; 2) із засобами виробництва, поширення відповідної інформації; 3) з організацією, яка надає для масового приймання споживачами аудіовізуальну інформацію, передану у вигляді електричних сигналів і прийняту за допомогою побутових електронних пристроїв тощо.

Крім того, чинне законодавство містить, наприклад, таку категорію, як «електронні засоби масової інформації» (ст. 1 Закону України «Про захист суспільної моралі») без конкретного її тлумачення.

Також не сповна розкривається розуміння засобів масової інформації як об'єктів правовідносин положення нової редакції Закону України «Про інформацію» від 13.01.2011 р., згідно з яким засоби масової інформації – це засоби, призначені для публічного поширення друкованої або аудіовізуальної інформації (ст. 22 Закону). Така ситуація не сприяє уніфікації відповідного поняття та ефективному застосуванню правових норм у даній сфері.

Таким чином, відсутність узгодженого понятійно-категоріального апарату, неналежна увага науковців та законодавців до цієї проблеми є наслідком низького рівня законодавчої техніки формування норм, направленої на врегулювання відносин інформаційної сфери. Певною мірою таке становище зумовлюється недостатньо сформованою в Україні конституційно-правовою доктриною регулювання інформаційних відносин.

Викладені загальні підходи до проблеми дають уявлення про напрямки та характер наукових досліджень, діяльності законодавця щодо вдосконалення понятійно-категоріального апарату законодавства у сфері регулювання інформаційних відносин як систематизованого явища.

Список літератури:

1. Баранов О. А. Інформаційне право України: стан, проблеми, перспективи: [монографія] / О. А. Баранов. – К.: СофтПрес, 2005. – 316 с.
2. Копылов В. А. Информационное право: [учебник] / В. А. Копылов. – М.: Юристь, 2002. – 512 с.
3. Корчагин М. Поняття інформації як цивільно-правової категорії / М. Корчагин // Юридичний журнал. – 2006. – № 9 (51). – С. 51-56.
4. Кохановська О. В. Цивільно-правові проблеми інформаційних відносин в Україні: автореф. дис. ... докт. юрид. наук: спец.: 12.00.03 «Цивільне право і цивільний процес, сімейне право; міжнародне приватне право» / О. В. Кохановська. – К., 2006. – 34 с.

Костецька Т. А. Категоріально-понятійні аспекти чинного законодавства України у сфері інформаційних відносин

В статті розглядаються деякі проблеми нормативного закріплення основних категорій та понять, окреслюються можливі шляхи вдосконалення понятійного апарату законодавства України у сфері інформаційних відносин.

Ключові слова: інформаційні відносини, інформаційна сфера, законодавство, конституційні основи, інформація.

Костецкая Т. А. Категориально-понятийные аспекты действующего законодательства Украины в сфере информационных отношений

В статье рассматриваются некоторые проблемы закрепления основных категорий и понятий, намечаются возможные пути усовершенствования понятийного аппарата информационного законодательства Украины.

Ключевые слова: информационные отношения, информационная сфера, законодательство, конституционные основы, информация.

Kostetska T. The category-concept aspects of active legislation in the sphere of information relations

In the article are described some problems of the main categories and concepts legal fixing and the possible ways of improving the conceptual apparatus of legislation in the sphere of information relations.

Key words: informational relations; informational sphere; legislation; constitutional basics; information.